

[illegible]

Саяга Салаа
н чаш талу
лүш Шэнмак
р эн-не шыл
ка бистин хе
Долбая, Кэн
ээн чижектий
н турарын зй
ЯНЗОО.
ун Чалаа-
вүлелинин
даргазы.

ШЫҒА

4. Формуларнын дылы-биле

Кызылда күнүмүзү педагогика институту — Тыванын анык каарларын даярдагынын кол тову. Бүгү түрүп келгенин дургузупка бо институтту 1200 кизи дооска. Ол дээр, Тыванын келир уездин салгакчыларын өрөдип база кижизилп турар кааларын улут, эки белектерди, элти-деминг орамы-дыр.

Институттун ректору, педагогика эртемдеринин кандидаты Х. С. Адыр-оолдон ол сайып бис билин адырмыс. Бо чылын мыда бүгү салбырларда 1400 кизи өрөдип турар, оларнын чедени доозуп үнөр.

Эңне солун салбырларын бирээзи — физика-математика салбырына бардымыс. Студенттер мында нарын херекселерин амырлап, дээди математиканы шиптээлип, формуларнын дылы-биле чугаалжып турар. Ол бүгү чүгүлөр сүрүкүлдерин билин билин, келир

үеде ажилды өрөдиптенин сайырапай болгаш дээштиг хевирлерин үнөлг амырлаптыг чакчыттыр турар.

— Бистин чедип ал турар билинмис анык салгакчыларын кижизилеринге долузу-биле бердирер — деп, үш дугаар курстун тергенин Хертек Шолбан бузуретти. — Биске унадуруп турар улуг чаргыдаларым, башкыларымыстың кужун, салгып чогаалжыкчы төлөтпип-биле баштыкар бис.

Тыванын культура амыдыралына педагогика институтуунуң ужуз-дузасы улут. Ону, оол коллектативтиг угаанын хүндүлгеп, «Тыванын башкызы сен, институт!» деп ааар болза, шыны илерди боордан башка, чактырыг болбас боор.

Эртемнин ханымдары
оралдажы —
Башкынын
сөзү чакчы болур,
күсөдиди.
Эн-не баштай тынызканын
ажылышкын —
Башкынын
сөзү ачы болур,
ам-даа семзайн.
Амыдырал —
кыдыг, үш чок шипчилелдер.
Чурттаары —
ол чок билбес амыдышкын.
Анык күш,
тура-соруу төтөгелерейн.
Шүргүп-ла орайн,
болуп-ла орайн,
кылып-ла орайн.

Башкы институтууну сүргүлдерин мынчаар болуп чорууру чугаа чок. Оларнын башкызы институт, оларнын амыдырал-чурттаалга, шыны оруу — чогаалжыкчы ажил.

ЧУРУКТА: Хертек Шолбан физика кичээлине белектерин олур.

5. Баштайгы сыкыртышкын

— Караа көсү, хоу дымзыг —
Чус-чус чылдарын дургузупка ол ийи шыгарым
чон эн-не белек үнөлг, оларнын амыдыралы

— Эмчидерин дугайын база да мычар чугаалжы — деп, Кызылдын медицина училищезинин директору Галина Евстафьевна Жданова сөгеп олурду. — Бистеге, эмчилерге, делегейге, эңне үнөлг чүгүл — кижинин амы-тынын болгаш калкымын иделгеп-дир. Ычангапш учашканын сүргүлдерин баштайгы башкыларын турал чүрөжир болгаш бижыг хөдөлгичтерге өрөдип турар бис.

Ийи анык кысты даа көрүп көрүрден. Оларнын төртүтүгн черлери — Бай-Тайга биле Волга уну, Ыччалда-даа салым-чолу чакгыс: Чербинин школа-интернатка сес дугаар класты дооскалар. Люда баштай дооскаш, медицина училищезинге өрөдип кирген, а Света бир чыл сойнала-даа, база-ла оол соондан чедип келген.

Бо бички-даа болза, чугула болушкуну — баштайгы сыкыртышкынны Люда эртип каапкан, а Света анаа кижини белектерин турар, Борбак кара характарындан дескел чокту болгаш эрес сорукун херелери атгытып турар эжимге Люда үргүлчү дулаалар.

Сыкыртышкынны кижизил бурзу билер. Ыччаарга ону кылыры база-ла амыр эвес. «Чик холду» болур төлөдө, шипити тударын, икени болган эми таарыштырып аларын, оон ийи канчаар хөдөлгичин шагала-ла чүрүмчүлүп каан, ам чүгүл ону шиптээлип, анаа чок чакчылып алары сүргүлдерин негеттенир.

Аарыг кижинин салгып-сеткил нарын болган чамдыкта харын-даа «баажылыг», ол дээр, кижинин лажы-чакчындан-даа эвес, а аарыгың бай-ламын болгулар. Ычангапш эмчинин хөдөлгич дилим, бузурелгип болган тудум-на, аарыг кижизил ону хуудулар, анаа бузурээр, ол оон дүргө экириригине дулаалыг.

ЧУРУКТА: медицина училищезинин 2-ги курсу Люда Лабла 1-ги курсу Света Кара-Салдык шипити шыны тударын хайгаарал тур.

КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ ЭРТЕМИНИН БАЙЫРЛАЛЫ

Москванын шаанда Петровту деп адып турган, ам К. А. Тимирязев аттыг көдээ ажил-агий академияда 100 чыл мурунча, 1865 чылды декабрь 3-те тургустунган. Баштай ол помещиктер имендеринин эрелдеринин болгаш күрүпе апардынын дүжүмөттерин белектер турган, а 1872 чылдан эгелеш күрүптин чар эрелдеринин агрономдарын өрөдип, кижизилер анаа өрөдипте чери апарган.

Октябрь революциянын соонда академиянын ажил-чуртудазына чак үе эгелеш. Өрөдипте планарын болгаш башкылашкын аргаларын чактыр тургускан. Ажилчыларын болгаш тараачыларын ажил-чөдөр өрөдип эгелеш, 1920 чылда академиянын чакыра ажилдын факультет ачтыгынын. Студенттер белектеринге специализациян чурткан.

Ам академияда адыл факультеттер: үнүштер камгалаалынын, селекциянын болгаш үрөдип ажилын салбырларды агрономиянын, зоомеханиканын, агрохимиянын болгаш хөдүк шипчилелерин, чиким-тоогаанын болгаш педагогиканын факультеттери бар. Оларда 3500 ажил студенттер болгаш дынакчылар өрөдип турар.

Чурттуу көсү эртемдерин, Бүгү-өйлөдүн В. И. Ленин аттыг көдээ ажил-агий академиянын академика В. Клементьев, А. Николаев, С. Сметнев, С. Колеснев, Н. Майсеров, А. Карпенко болган оон-даа өскөтөр 57 кафедрада лекцияларын номчут турар.

Аудиторларда алган билигдерин Саратов, Тамбов, Ярославль, Москва областтарын өрөдипте ажил-агийларга студенттер барып быгылгал ап турар. Ол ажил-агийлар 26 муң ажил гектар шолуг, 8 муң баш боза малдыг, хой хойлардыг, хаванардыг, куштардыг. Мында аны-бүрү култураларын дүжүлү кооламындо колдоо, соххоттарыннан ийи каттап хой, 1964 чылда ол ажил-агийлар 800 муң рубль амыр оулаганы берген. Оларнын түс бурзунде студенттеринин шипчилел ажилы бар.

Профессор Иван ШАТИЛОВ,
К. А. Тимирязев аттыг академиянын ректору.

денттеринин шипчилел ажилы бар. Академия болза электрон-салгал машиналарын чедир, аны-бүрү хевирини дери-херекселердинг. Академияга алынган чакчылар практиктиг ажилга ол машиналарын ажилдаарда студенттерге дулаал турар. Фитопатология шыкшамындыг эртемге билин перфектаргы ажилы студенттеринин билигдеринин дегенде биликтен, үнүштеринин хой салгып аарыларын адыг чок толардыгына өрөткен.

Чүс чылдын дургузунда академиянын профессорлары болгаш башкыларын көдээ ажил-агий институттарына болгаш техникумдарына херексөөр 400 ажил өрөдипте номнаарын бижээ, а олардан 50 номнарын өсөлү беш чылда бижээ.

Академиянын логинаашкынын баштайгы хунеринин эгелеш-ле эң дээр эртемчи күштер анаа мөөнөшөр. Ол чорук көдээ ажил-агий эртемде дык хой угданышкынына болгаш школадарын тургузарына база хөдүктеринге чиг берген. Шыгарганга эртемден Клемент Тимирязев анаа үш үеде амылдаа, үнүштеринин физиологиянын талазы-биле оон шипчилелери болууну үрөдип эртемни дык мурунча. Оон ажилдап кылган кол угданышкынынары ужуз-дузанын амы-даа үеде чидирбээ. Академик Дмитрий Пряхиншкын үнүштеринин чевенигелеринин талазы-биле кайгачыктын ажилдарын күсөткен, чак эртемнин, агрономиктиг химиянын адыл апарган. Академик В. Вильямс биологтун хөдүк шипчилелерин тургускан, шол ажилын эртемчи үнүштеринин ажилдап кылган. Профессор А. Дегерек агрономиктиг физиканын эртемни тургускан.

Д. Рудинский баштайгы селекция специализация Россияга организа-таан. Маңа шөпөп үндүргөн су-лаанын, «кызыл-тастын» сорттары

чуртка тарылга шолууну элаан келин дык үш үеде элаан келген. Шыгарганга селекционерлер Н. Яковлев, П. Константинов ол чакчыларын уламчылашсап, селекциянын, хоуу культурадарын үрөдип ажилын теориязына болгаш практиказына чак хой чүдүлгич кинерен.

Академиянын факультеттеринге үндөдөш, гидрометеорологиянын, көдээ ажил-агий бугурулгенин инженерлеринин, башкы үзүштүрүм институттары, бот өрөдиптеги Бүгү-өйлөд институту тыптып келген. Дмитрий Пряхиншкын оон организа-тааны үнүштер чевенигелеринин станициянын чевенигелеринин ажил болгаш агро-хөдөрү шипчилелерин Бүгү-өйлөд институту, Ленин дүрүлгө станицияны — Ленин Бүгү-өйлөд институту кылдып чактыр тургускан турган. Ону оорка чак бот түскэйил ажилдар биофизика лабораторияны кылдып тургускан.

Ам академияда 10 дүрүлгө станиция, 5 лаборатория, 3 улуг музей, 6 шөпөлдө баалары бар, оларда 180 ажил эртем ажилчылары ажилдап турар. Совет Эвдөлгени баштайгы фитотрофия Тимирязев академияны тургускан.

Академиянын эртемдерин көдээ ажил-агий практиктиг улуг дузаны көргүзүп турар. Чижээ, чуртта 14 миллион ажил гектар шолуг хөдөрүн шипчилел.

100 чыгам темалар хара туртупкан 15 улуг айтырлар-биле ам ажилдап турар бис. Чижээ, үнүштеринин физиологиянын чак чугула чорудулаа — фотосинтез дүрүм ругаар чак чүдүлгич илереткен. Үнүштер камгалаалынын станицияны антиянуус сывороткаларын Совет Эвдөлгенин чүс адыл черлеринге, даштык чурттарга чорудуп турар.

Зоотехника факультетин физиологиянын, бугурулгенин солтушкуну-

нун биохимиязынын талазында ажилдап, мал чевенигелерин амхио-слота составын, мал-биле уткаа ажилын теориятын үндөдөштерин өрөдип, аарыларга үдүр деген-селдин аргаларын дилеп турар.

Экономика факультетинде көдээ ажил-агий бугурулгенин концен-трастары болгаш специализастары, бот ооруга-чарыла, күш-ажылы нормалары, көдээ ажил-агийга планнаашкын чөдөгүл ийи чугула темаларын ажилдап кылдып турар. Эртем шипчилелеринин темчээлдеринин дугайын дараазындагы чурга-айларын барымдалап, чугаалап болур. 1960—1965 чылдарын дургузунда СССР-нин чогаалгалар болгаш ажилчыларын херектеринин талазы-биле Комитетинге академиянын эртемдерин 600 ажил ажилдарын бугурулгени, 52 автор херекселдерин алган. Хүн бүрүнүн парлагазына эртем ажилчылары чылда 800 чедир чүдүлгич пар-лап турар.

Анык эртемдерин белектеринге улуг кичээлгеи салын турар бис. Аспирантурада 500 ажил аспиранты болгаш стажерлар өрөдип турар. Оларнын аразында даштык чурттардан 60 кижизил. Академияга чыл бүрү 160—170 кижизил дисертациялар камгалап турар. Сөөлүг беш чылда 600 чыгам эртем кандидаттарын болгаш докторларын белектер.

Совет арга-чакырганын чылдарын-да улуг эвес өрөдипте черинден академия көдээ ажил-агий эртемни улуг өрөдипте болгаш эртем төвү кылдыр өскөн, 43 муң тускай эртемчилерин белектер. Академияны дооскалар чуртун бүгү булуңна-рында ажилдап турар. Оларнын дык хойу — Социалист. Күш-ажылы Маалылары А. Лорх, В. Писарев, Л. Жданов, профессорлар В. Сазанов, Я. Пейве, А. Соколов көдээ ажил-агий болгаш биология эртеминге улуг салымшкын кинген.

НИКОЛАЙ МУМБА — ШИЛИНДЕК МӨГЕ

Хүрөштин сөөлүг минуталары артка. Николай Мумба хевис кырына шаала шагыргай, мычала-даа шипчилел хөдөжиринге белек турган. Ыччалжак тылгелде чедип алдым-май бар чаккан. Бо мөге-биле моон мурунда болган маргылааларга үш удаа таарышкан, оон чакгыс-даа каттап октап шыдааган. Оон ам ажилдаптар аргаларын баш үдүр билп аптар дээш, бичи-ле шипчилел бурзуну кичээлгелер көрүп, болгаш турган. Оонун төнчүлгө чедир оон беш-ле минута арткала, болдурга-ла оон тылгелтерин каан шыдаа болгаш, мычала-даа ол кашагай оята барып ушкан, удуралжыктын хевис кырына бажын ажил чытыр октап алган. Чүс болгаш оон орта билбей-даа аар дымчышан туруп олурда, хой кижизилгел чидирткелер адыш чаксар берген. Тилгелер, Нико-

лай Мумба хөсүгү хөдөжир республиканын чемпиону деп судка чарлаан. Оон күзүл ам-на боттанган. Ыччалда-даа анык, күштүг мөгелер база өүр келир эвес деп ол болуп турган. Ычангап бир эвес ол маргылааларга шугуруг белектерин, боду-дуга ийелгелер кошкандыктар болза, хой-хей чалаларын үнүштерин чедип алганын спортчу мергенчил кошак талазын көргүзү бээр болгай. Ычангап Николай маргылааларга үргүлчү шугуруг белектерин, анык мөгелерин арга-мергенжилерге өрөдип турар.

Н. Мумба Красноярскийн технолог институтуунуң сөөлүг күрүзүндө бот-өрдөдипте-биле өрөдип, Кызылдан күш-культура бажынына негелдээ үш каттап кичээлдерин эртирп турар. Оон өрөдипчилерин аразында Михаил Оюн, Михаил Туг-

жу болгаш өске-даа анык, мергенжилдик мөгелер бар.

— Кызым-ла болзар, спорттун бот хевирин оларнын дуржулгазын элаан. Эске хоорайларын спортчулар-биле маргылааларын эртирп турар болза, оларнын мергенчил билин болга — элаан, бо чылдын октябры айда Красноярск хоорайга болган зона маргылаалыгы бистин республиканын хөсүгү хөдөжир мөгелерин чевенигелер чок оюнуну дугайын Мумба хөмүлчү чугаалады. Ычангап бистин мөгелерин боттарын хөдөжир болур арга-мергенжилер долузу-биле ажилдап шыдааганнар. Олар мыдыг улуг маргылааларга киржип көрбөдип-биле аажок сүрөдөп, хевис кырына үнүп келгеш удуралжыктын оожум, чоргаларын хөдөжир-чүтүргөн кижизил мен» деп болзап, тилгелге күзүл-соруун утуп турганнар. Николайнын ол маргылааларга канчаар киришкенин номчулчулар билер бистин республиканын чымыл команданын тренери, спорт мастери эш Илья Хасанов болган. Красноярскийн сургалгыч мөгелери Н. Мумбанын хөдөжир билин биле үнөдү.

Красноярскийн болган маргылааларга оон байдалы база-ла мыдыг амыр эвес болган. Ол бир дугаарында-ла Новосибирскийн келген спорт мастери Степанья-биле таарыж берген. Оонун баштайгы беш минутазында Николай үш санын ойнал апкан. Ийги чартында Степанья бүгү күжүн, арга-мергенжилын бирги разрылгы мөгени тилгелерине сала-даа хөдөжир биле оюнну доозар аргалыг болган.

Сөөлүг ужуражылган Н. Мумба Чита хоорайдан келген спорт мастери Тихонов-биле таарыжкан. База каттап эл ийелгелер. Кавынгыр хөдөжир эгелеш, Николай үш санын ойнал апкан. Читагынын байлак дуржулгазы аштырышкындан чайлар аргамы ала берген, оон база каттап хайым-биле төнгөн. Ыраккы Чөөнүк болгаш Сибирь зоназынын маргылаалыгы Николай Мумба үшкү

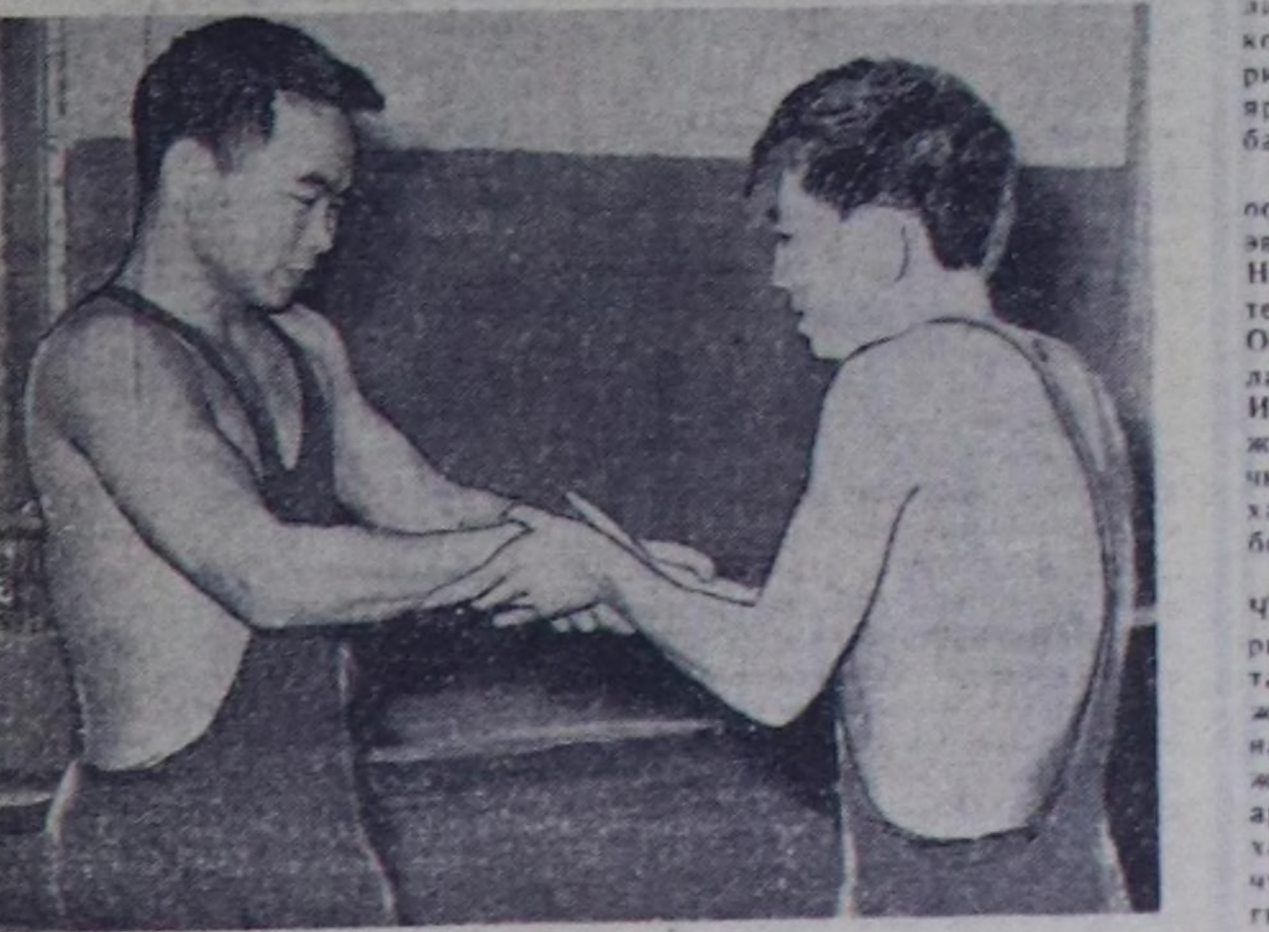

черин элаан, Кавынгыраа хоорайга декабрь 1-ден 3-ке чедир болур Россия Федерациянын туктел маргылаалыгына киржи эртем чедип алган. Республиканын чемпионуга чевенигелерин күзээр бис.

В. КРАСНИКОВ.

ЧУРУКТА: Николай Мумба (солга) чылда (солга) маргылааларга белек кел үзүлгө.

Фото авторнуу.

РЕДАКЦИЈАНЫН АДРЕЗИ: Кызыл, Шетинкин — Бравченко куумчуу бажы № 3. ТЕЛЕФОННАР: Редакторун 24-63, редакторун орадакчыларын 35-24 25-38 харысалгалыг секретарыны 23-35, партияны амыдырал кидизинин 23—54. агитация болгаш пропаганда база көдээ ажил-агий кидизтеринин 37-13, үзүштүр кидизинин 22-64, чагаа ажилчы болгаш көдээ корреспонденттер база совет чурттуу болгаш амыдырал кидизтеринин 21-27, иштин информация кидизинин 20-60, бухгалтериянын 31-75 корректорларын 21-47 27-41 Солга келбей барганда 32-75 телефонча болгаш.

Тыва АССР-нин Министрлер Чөвүлгенин чакылаа парлагаа аргелелин типографияны.

НОМСОМОЛЧУ ПУТЕВНА-БИЛЕ

Шериг алынып дооскаларын иштинде 65 анык оолдар комсомолчу путевналар алган. Ак-Довурак хоорайны түтүп, боттарынын үлгү-түзүн ийиштин хөдөжир кинер дөш, чокку эркен хунеринин бирөөнүлгө мыда чед бергенер.

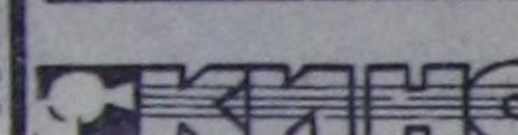
Ак-Довуракчылар ол чак келген эштерин өрүшкү-биле уткуп алгаш, күш-ажылы коллективинде кирит алганнар. Чак халаштан оолдатар ам «Тыва лаг-дугу» комбинаттын ийги элаларын болгаш чак сугурун тудурулгелде ажилдап эгелей бергенер.

Хүндүлүг пионер

Ада-чурттуу Улуг дайыннын үнүшү Бухеновскийн олум лагерин хойридаттыр чорак, ам Ак-Довурак—Абаз орк тидиштин № 2 участогунуң чакылыш Павел Васильевич Павлов-биле солун ужуражышкыны Ак-Довурак сес чыл шкөлөдүлгө өрөдипчилер эртир-генер.

Эш Павловко 15 харын турар, чевенигелер чүктүгү логонун кааа тепилкен. Ычангап оон олум лагеринге кызым-биле иштеткен турар. Шкөлөдүлгө оон улуг кичээлдер-биле дымчылар. Урулор ол оолдарын күндүлүг пионерге кулазып алган.

Редактор Н. Н. КУДАЖИ.

ДЕКАБРЬ 1-ТЕ.

«НАЙРАЛ»: «Кибалыш оол дугайында тоолу 10, 11, 15, 1, 30. «Чак-каантырал» (1-ги, 2-ги серияны) 3, 15, 6, 45 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Дүрүн чок оюн» 11, 15, 1, 15, 3, 15, 5, 15, 7, 15 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Чайны түзүлгө хөдөжир» 2, 40, 4, 40. «Делегейн дес-киндир аян-чорук» 6, 40, 8, 30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ноган патрула» 11, «Скелери ам кым дээрли?» 3, 4, 50, 6, 40, 8, 30 шактарда.